համար, Լոյտ Պայրրն, անգղիացի մեծ բանաստեղծը, ուր ինքն ալ շատ անգամներ ամփոփեր ու լուսաւորեր է իր զեղեցիկ երեւակայութիւնը ձեր գրականութեան լոյսերով: Այս կղզին այսօր մեզի նման ականատես է քաղաքական վերածնունդի մը, որ ատեն մը, շատ երկար ատեն ճնշուած ու թաղուած էր, բայց իր զօրեղ զգացումները կը փաստեն բաւարար կերպով թէ ան կ'ուզէ, եւ պէտք է որ ան իր տեղն ունենայ ապրող ազգերու երկրին վրայ: Ֆրանսայի Հանրապետութիւնը նուաղ ասպնջական չեղաւ քան ինչ որ եղաւ Վենետիկեանը այս հայ գաղութին հանդէպ: Ֆրանսայի Հանրապետութիւնը ցոյց տուաւ միշտ լայն ասպնջականութիւն մը եւ նոյնիսկ դամբան ձեր վերջին թագաւորին:

Հանրապետութիւնը փոխեց Ֆրանսայի կերպարանքը, բայց չայլակերպեց անոր սիրտը ամենեւին, պիտի չփոխէ այն զգացումները որ կը տածէ ան արեւելեան ազգերուն հանդէպ, որոնց վրայ իր ծննդեան օրէն ի վեր, փետրուարեան օրերուն, այս վայրկեանիս իսկ, դարձուց իր աչքերը: Այն ատեն պատիւն ունէի վարելու երկրիս արտաքին ճակատագիրը, դուք ալ կը յիշէք թէ այս խառնակութեան մեծ շրջանին, կառավարութեան եւ ազգին ուշադրութիւնը դարձուցի դէպի Արեւելք, ուսկից եկած ծնած ըլլալնուս հպարտ ենք եւ երջանիկ ու միշտ երջանկութիւն եւ պարծանք պիտի ըլլայ մեզի ցոյց տալով անոր այս ասպնջականութիւնը՝ որ ատենօք մենք իրմէ տեսեր ենք, եւ իրեն վրայ ցոլացնելով քանի մը նշոյլներ այն քաղաքակրթութեան, որուն առաջին ճառագայթները ինք փայլեցուց արեւմրտեան աշխարհներուն վրայ: Քիչ առաջ կ'ակնարկէիք կառավարութեան ձեր երիտասարդ թագաւորին: Ես պատիւն ունեցայ իմ ձեռքերով գրելու այն տեղեկութիւնները որ Ֆրանսական հանրապետութիւնը տուեր էր իր Գործակալին՝ Օսմանեան Բարձրագոյն Դրան մօտ. տեղեկութիւններ՝ որոնք լի են փոխադարձ այն յարգանքով որ մեծ ազգերը իրարու կը պարտին. լի նաեւ այն բարեացակամութեամբ եւ ամուր հոգածութեամբ՝ որ իրենց ազատութիւնը, իրենց գոյութիւնը պահելու եւ աշխարհի վրայ փայլելու իրաւունքը ձեռք ձգած ազգերը կը պարտին նաեւ ուրիշ աճող ազգեցութիւններուն նորածին բոզբոջներուն վրայ:

Այն տեղեկութիւնները Հայաստանի մասին ալ կը խօսէին: Կը յանձնարարէին անոնք, թէեւ անօգուտաբար, գիտեմ, վասնզի կը ճանչնամ Ապտիւլ-Մեճիտ Սուլթանին եւ իր կառավարութեան զգացումը, սակայն անոնք կը յանձնարարէին իրեն բարեացակամութեան այն ազգերը որ տարածուած են ու ցիրուցան եղած իր անսահման կայսրութեան հողին վրայ, խնդրելով իրմէ միայն միտքի ազատութիւն, այն ամբողջական զարգացումը որ իրաւունք ունին երկրիս բոլոր զաւակները, որոնք կ'ապրին հզօր պաշտպան պետութիւններու ներքեւ:

Վստահ եմ, գիտեմ նաեւ որ դուք ալ փորձն ունիք, թէ Նախախնամութիւնը առաջուց լսեր էր մեր սրտերու իղձերուն: Ապտիւլ-Մեճիտի դարը վեհանձնութեան եւ յոյսի դար է. նա արդէն ցոյց տուաւ, եւ չեմ տարակուսիր թէ օրէ օր դեռ աւելի այնպիսի խնամքներ ցոյց պիտի տայ, որ համապատասխանէ իր բարձր վիճակին, այն գերագոյն վիճակին՝ որ Նախախնամութիւնը տուաւ իրեն, եւ կրնայ այնքան օգտակար ըլլալ աճող ժողովուրդին անթիւ յոյսերուն՝ որոնց բաղձանքը ուրիշ բան չէ՝ եթէ ոչ աճիլ, երջանիկ ըլլալ եւ լուսաւորուիլ իր իմաստուն օրէնքներուն տակ: Այս է, ահա, Պարոններ, այն կեցուածքը որ Ֆրանսական հանրապետութիւնը արեւելեան ազգերուն նկատմամբ ուզեց բռնել: Վասնզի իր շահն է, քանի որ մարդուն մեծութիւնը իր բնութեան առաքելութիւններէն մէկն է. մարդկութեան շահը, աստուածային շահն է, ըսի, որ արեւելեան ազգերուն բոլոր այս բոզբոջները, որոնց դուք ամէնէն կենսունակ ճիւղերէն մէկն էք, միշտ աւելի աճին, ըլլան պտղաբեր ազատութեամբ երկրի այն անկիւնին մէջ որ Աստուած սահմանած է իրենց:

Ֆրանսական Հանրապետութիւնը եւ Եւրոպայի բոլոր ցամաքը այսպէս կը պատկերացնէ արեւելեան վերածնունդի այս մեծ հարցը: Այո՛, Արեւելք կոչուած է վերածնելու: Իր զանազան ազգութիւնները որ երկար ատեն ճնշուած մնացին, ոչ որովհետեւ, ինչպէս ըսին ոմանք, կոյր թագաւորներու ձեռքով, այլ լոկ տգիտութեամբ, ինչպէս նախորդ դարերու բռնութեամբ, այժմ անոնք կոչուած են նոր ճակատագիրներու: Անոնք ալ սահմանուած են ազատագրութեան, որուն վրայ քիչ առաջ կը խօսէինք, ճարտարարուեստական, առեւտրական, մտաւորական եւ մանաւանդ կրօնական, վասնզի մարդկային սրտին անխոցելի մասը, այն մասը՝ որուն չէ կարելի դպչիլ առանց բռնութեան՝ գիտակցութիւնն է: Այս զարգացումը, կը կրկնեմ, շահն է, իրաւունքն է, պարտքն է, ոչ միայն Ֆրանսական հանրապետութեան, այլ նաեւ նոր մեծ թագաւորին, որուն պատիւն ունիք հպատակներն ըլլալու: Ինքն ալ այսպէս կ'մրմռնէ: